

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 9 Issue 3, September 2017, p. 77-92

DOI: 10.9737/hist.2017.542

Demokrat Parti Döneminde Parti İçi Muhalefet ve Kırılma Anları: Tarihsel Bir Analiz

In Party Opposition of Democrat Party and Turning Points: A Historical Analyse

Yrd. Doç. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK

(ORCID: 0000-0001-6061-7254)

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi - Karaman

Öz: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne giden süreç çok (f)aktörlü bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar bu süreç içerisinde Demokrat Parti'nin (DP) siyasi ve ekonomik uygulamalarının iç ve dış çevrelerde yaratmış olduğu rahatsızlıklar askeri müdahalenin esas nedeni olarak tahayyül edilse de aynı uygulamaların parti içerisindeki yansımaları da dikkate değerdir. Bu bağlamda 1950'den 1960'a kadar devam eden DP iktidarı boyunca başta dönemin başbakanı Adnan Menderes ve cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere partinin önde gelen isimleri mütemadiyen parti içi dengeleri de gözetmek durumunda kalmışlardır. Hatta zaman zaman başta Bayar, Menderes ve Köprülü olmak üzere parti kurucuları arasında da önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıkları, parti içerisindeki basit birtakım fikir ayrılıklarının ötesinde olmuştur ve hatta çoğu zaman toplu istifalar veya görevden alınmalar şeklinde patlak vermiştir. Son tahlilde, 1960'a giden süreçte DP, en az muhalefet partisi konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve ülke içerisindeki en önemli aktörlerden birisi konumundaki askerler kadar kendi iç dinamiklerince de yıpratılmıştır. Bu çalışma DP'nin 10 yıllık iktidarı dönemindeki sürekli canlı kalan parti içi muhalefeti nedenler ve sonuçlar bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ana argümanını desteklemek için Türk siyasi hayatında 1946 ile 1960 yılları arasında yaşanan ve DP'de parti içi muhalefeti yükselten dönüm noktaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Parti İçi Muhalefet, Ayrışma, Türk Siyasi Hayatı

Abstract: The process through 27 May 1960 Military Coup D'etat appears as a multi factorial process that includes many actors. Despite of the fact that Democrat Party's (DP) political and economic implementation's reflections on internal and external environment are considered the major reasons of the military coup; the same implementation's reflections within the party are also noteworthy. In this context, most of all Celal Bayar and Adnan Menderes, leading actors of the party were continually forced to protect the in party dynamics. Even the founders of the party such as Adnan Menderes, Celal Bayar and Fuad Köprülü felt into major disagreements from time to time that oftenly caused exclusions and resignations from the party. In the finally analyses, besides the Republican People's Party (CHP) and Turkish military forces, DP was also exhausted by its in dynamics. This study aims to analyse the reasons and results of the in party opposition of DP during its ten years of rulling party term. In order to support the main thesis of the study, turning historical points in Turkey between 1946 and 1960 are covered.

Keywords: Democrat Pary, In Party Opposition, Separation, Turkish Political Life

Giriş

1923'te Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber Türk siyasal hayatında yaşananların önemli bir kısmı aslında benzer tecrübeleri yaşayan genç devletlerden çok da farklı değildir. 1. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmalarının uygulanmaya konulması ve bu antlaşmalardan arda kalan sorunların çözülmeye çalışılması, ekonomik kalkınma

HISTORY
STUDIES

Volume 9
Issue 3
September
2017

programlarının hazırlanması, kurulan yeni rejimlere yerel ve uluslararası düzeyde meşruiyet arayışları ve son olarak kısa bir süre sonra patlak verecek olan 2. Dünya Savaşı'na gidilen yolda milli çıkarları maksimize etmeye çalışan bir dış politika arayışı o dönem Türkiye'nin olduğu gibi Avrupalı devletlerin de esas gayesi olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni rejim de ulusal bir kimlik oluşturmanın yanında batılılaşmayı kendine şiar edinmiş olup; bu fayda doğrultusunda gerekli hamleleri sırasıyla uygulamaya başlamıştır. Özellikle bu sürecin sac ayağı olarak nitelendirebileceğimiz batıyla politik anlamda bütünleşme sürecinde çok partili hayata geçiş başta Atatürk olmak üzere ülkenin siyasal elitlerinin öncelikleri arasında yer almıştır. Öte yandan, bu düşüncenin uygulamaya dökülmesi pek kolay olmamıştır. O dönemde, muhalefet partisinin de siyasal profili tek parti tarafından belirlenmiş olup; partinin devamlılığını belirleyecek ana dinamik, potansiyel bir yeni siyasal örgütlenmenin, genç rejime ve Atatürk Devrimleri'ne yönelik tutumu olmuştur. Bu bağlamda, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* gibi çok partili siyasal hayata geçiş doğrultusunda yapılmış başarısız hamlelerin ardından 7 Ocak 1946'da kurulan DP, hem Türkiye'nin ilk kalıcı muhalefet partisi olmayı başarmıştır, hem de CHP'yi iktidar partisi konumundan muhalefet partisi konumuna düşüren ilk parti olarak Türk siyasal hayatına geçmiştir. 1950'den 1960'a kadar Türk siyasal hayatına damgasını vuran DP sahip olmuş olduğu parti dinamikleri açısından son derece farklı bir siyasal parti hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki 1946 ile 1961 arasındaki çok partili siyasal yaşama geçiş sürecini anlatan *Demirkırat Belgeseli*'nde belgeselin yapımcısı Mehmet Ali Birand, DP parti grubunu "*ilk günden beri kaynaklı bir kazan*" olarak nitelendirmiştir. Aslına bakılacak olursa, parti içi muhalefetin bu kadar güçlü olduğu DP'nin kendisi de parti içi muhalif bir hareketin siyasal uzantısı olarak doğmuştur.

Bu bağlamda, *Çiftçi Topraklandırma Kanunu* ve *1945 Bütçe Görüşmeleri* Türk siyasi hayatı açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Belirli alandan fazla toprağa sahip olanların özel topraklarının kamulaştırılmasını öngören kanun CHP içerisinde belirli çevrelerde huzursuzluğa neden olmuştur. Uzun zamandan beri sessiz kalan muhalif kanat bu görüşmelerle birlikte kendine yeni isimler de bularak varlığını göstermiştir. Böylelikle, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün önderliğinde siyasi tarihimize *Dörtlü Takrir* olarak geçen önergeyle CHP içerisinde doğacak olan yeni partinin siyasal zemini hazırlanmıştır.¹ Aslında 1949 yılında *Dörtlü Takrir*'e ilişkin yeniden açılan meclis tartışmalarında önergeye CHP milletvekili Yusuf Hikmet Bayur'un da beşinci vekil olarak imza atmayı kabul ettiği ancak Fuad Köprülü'nün Bayur'un önergeyi parti yönetimine beş imza yerine tek imzayla çıkartılmasının daha etkili olacağı yönündeki teklifini zaman kısıtlığından ötürü reddetmesinin neticesinde dört imzadan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.² İlk bakışta, toprak reformu tartışmaları *Dörtlü Takrir*'in esas sebebi olarak görülse de aslında demokratik talepler bu önergenin verilmesinde büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda takrir, dünyada yükselişe geçen demokrasi ve hürriyet dalgasına uyum göstererek mevcut kanunlar ve parti programları üzerinde değişiklikler yapılmasını ve siyasi hak ve özgürlüklerin de anayasanın el verdiği ölçüde genişletilmesini teklifinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³ Bir başka ifadeyle, Fahri Sakal'a göre Demokrat Partililer de Milli Mücadele'de bulunan ve 1946'ya kadar CHP saflarında siyaset yapan kişiler oldukları için salt Atatürk ilkeleri ve Milli Mücadele Dönemi üzerinden politika üretmek hem CHP'ye sandıkta

¹ Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.13, Güz 2006, s.62.

² "Dörtlü Takrir Dolayısıyla Açılan Münakaşa", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1949

³ Recep Şükrü Apuhan, *27 Mayıs'tan Yassıda Mahkemelerine Menderes*, Timaş, İstanbul, 2007, s.71.

beklenen oyu getirmemiş; hem de partinin 1950'lere yekpare bir şekilde uzanmasını engellemiştir.⁴

On yıllık iktidarı boyunca DP, demokratik teamüllerin uygulanması, laiklik ilkesine dair olan samimiyeti, genel kabul görmüş hukuki durumlara karşı tavrı ve yolsuzluklarla mücadeleyle ilişkin kararlılığı gibi çok farklı konularda en az dış aktörlere karşı vermiş olduğu mücadele kadar kendi parti grubuna da hesap vermek durumunda kalmıştır. Çalışmada kırılma noktası olarak ele alınan hadiseler değerlendirilirken haklı olan tarafı aramaktan ziyade olayın DP parti grubunda doğurmuş olduğu etki ve sonuçları ele alınmıştır. Beş bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde CHP'ye karşı muhalefetin dozuna ilişkin yaşanan parti içi tartışmalara ve siyasi bölünmelere yer verilmiştir. İkinci bölümde, ezan dilinin serbest bırakılmasına ilişkin yaşanan tartışmalar ve cumhurbaşkanı Celal Bayar ile başbakanı Adnan Menderes arasındaki ilk yol ayrımından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, 6-7 Eylül Olayları'na ilişkin yaşanan tartışmalar ve DP milletvekillerinin Adnan Menderes'in istifasını istemeleri tartışılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, hukuki bir kavram olan *İspat Hakkına*⁵ ilişkin yapılan tartışmalara ve parti içerisinde yaşanan bölünmelere yer verilmiştir. Son bölümde ise, yükselen siyasi gerilime ilişkin parti içerisinde yaşanan görüş ayrılıklarına ve erken seçim tartışmalarına yer verilmiştir. Seçilen olayların sıralamasında, kronoloji esas alınmıştır ve o dönem için cumhurbaşkanının parti mensubiyeti devam ettiği için dönemin cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın dahil olduğu tartışmalar da DP içerisinde yaşanan muhalefetin bir parçası olarak ele alınmıştır.

CHP'ye Karşı Yürütülecek Olan Muhalefetin Dozajı Tartışmaları ve İlk Bölünme

Türkiye'de siyasi parti geleneğinin 1912-1918 *Jön Türk* dönemine kadar geri gitmesi ve dolayısıyla oldukça uzun ömürlü olması göreceli olarak parti sisteminin büyük ölçüde kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur.⁶ Öte yandan, çok partili siyasi hayata bağlı olarak devam eden demokratik sistemin de sık sık kesintiye uğraması Türkiye'deki demokratik siyasal kültürün birtakım zafiyetlerinin olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Heper'e göre bu zafiyeti *büyüme sancısı* olarak nitelendirmek sorunu basite indirgemekten ibaret kalmaktadır. Bu bağlamda, devleti mutlak bir biçimde kutsallaştıran hakim paradigmanın hem demokrasiyi içselleştirmemesi hem de şahsi ideolojik beklentileri ölçüsünde bir demokratik algıya sahip olan toplumun büyük payı vardır.⁷ Her iki tespit beraber düşünüldüğü takdirde aslında Türk siyasal hayatındaki demokratik geleneğin problemi, demokratikleşemeden ziyade demokrasinin devamlılığını sağlayamama sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın başında ifade edilen *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ve *Serbest Fırka* gibi kısa süreli başarısız denemeler bir yana bırakılırsa, Türk siyasal hayatında kronikleşmiş bu sorunun ilk patlak verdiği dönem DP iktidarı ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne giden süreçtir. Öte yandan, tersten bir okuma yapıldığı takdirde bu sorunun aşılması için yapılan ilk önemli hamlenin DP'nin kuruluşu ve iktidara gelişi olarak da değerlendirmek mümkündür.

7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmasıyla birlikte parti içi dengeler açısından ortaya çıkan ilk soru CHP'ye karşı yürütülecek olan demokratik muhalefetin dozajının ne olması gerektiğidir. Bir diğer ifadeyle, *emekleme dönemindeki* Türk siyasal hayatı ilk kez tek parti iktidarına karşı yürütülecek olan muhalefetin sınırlarını *resmileşmiş bir muhalefet* yoluyla DP vasıtasıyla

⁴ Fahri Sakal, "Tek Parti Dönemindeki CHP Propaganda Anlayışından Propaganda ve Yayın Bürosü'nün Kuruluşuna", *Studies of the Ottoman Domain*, C.7, S.12, 2017, s.3.

⁵ Hakaret davalarında muayyen durumlarda sanığa iddiasının doğruluğunu kanıtlayabilmesi için tanınan hak

⁶ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğubatı Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

⁷ Muhiddin Bilge, "Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.15, S. 3, Aralık 2011, s. 52-53.

keşfetmeye başlanmıştır. Bu dönemde DP içerisindeki dengeler çok büyük oranda Celal Bayar ve Adnan Menderes'in kontrolünde olsa da parti içerisindeki ilk muhalif hareket 1948 yılında DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in liderliğinde başlamıştır.⁸ 1946 Seçimleri sonrasında ülke içerisinde yükselen siyasi tansiyonu düşürmek amacıyla 12 Temmuz 1947 günü İsmet İnönü tarafından yayınlanan ve siyasi tarihe *12 Temmuz Beyannamesi* olarak geçen bildiriye İnönü, kendisini bütün siyasi partilere karşı eşit olarak sorumlu görmekle kalmamış, aynı zamanda demokrasiye geçişin kavgasız ve düzenli olmasını ve bu süreç içerisindeki gelişmelerin tesadüflere bırakılmaması gerektiğini açıklamıştır.⁹ Bu bildiriyle beraber Türk siyasetinde esmeye başlayan *bahar havası* Kenan Öner ve daha sonra sertlik yanlısı Öner çizgisine kayan DP'nin önde gelenleri, DP Grup Başkanvekili Osman Nuri Köni, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem, Kemal Silivrili ve Hazım Bozca tarafından CHP ile *muavazaa*¹⁰ olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Bunun neticesinde Kenan Öner hem parti üyeliğinden hem de il başkanlığından istifa etmiştir. Akabinde, Öner'i destekleyen beş DP vekili de DP Haysiyet Divanı'na sevk edilerek partiden ihraç edilmiştir.¹² Bu hamlenin DP içerisindeki muhalif hareketi dizginleyeceği düşünülürken tam tersi bir etki ortaya çıkmıştır. Beş DP vekilinin partiden ihraç edilmesine müteakip DP Meclis Grubu protesto kararı almış olup, tasfiye amacıyla alındığı söylenen bu gibi kararların demokratik zihniyete uygun olmadığını ve parti başkanlığından gelen tezkerenin de tatmin edici mahiyette görülmediğini açıklamıştır.¹³ DP içerisinde sertlik yanlısı grubun protesto hareketi, DP Eyüp ilçe idaresine bağlı Rami bucağı idare heyetinin bütün asil ve yedek üyelerinin istifa etmesi ve ihraçlara tepki gösteren diğer DP'li milletvekillerinin DP Haysiyet Divanı'na sevk edilmesiyle son bulmuştur.¹⁴ Daha sonra DP'den ihraç edilen vekillerin kurmuş olduğu *Millet Partisi* 1954'te anayasanın laiklik ilkesine aykırı faaliyetler içerisinde olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

DP milletvekili Samet Ağaoğlu, DP'nin 1950'de iktidar olmasına kadar geçen süre içerisindeki parti içi anlaşmazlıkları iki temel sebebe bağlamaktadır. Ağaoğlu'ya göre ilk yıllarda yaşanan parti içi muhalefetin birincil sebebi Bayar'ın ve Menderes'in etrafında toplanan idealist ve gerçekten demokratik teamüllere bağlı kalan kanat ile DP'nin temsilcisi olduğu idealleri özümseyememiş partililer arasında yaşanan görüş ayrılıklarıdır.¹⁵ Bir başka ifadeyle, CHP içerisinde Recep Peker ve DP içerisinde Kenan Öner'in temsil ettiği *kontrolü sağlamak için sertlik ve ne kadar sert muhalefet o kadar iyi muhalefet* anlayışı her iki parti içerisinde de kabul görmemiştir. Ağaoğlu'na göre DP'nin muhalefet döneminde yaşamış olduğu bir diğer parti içi çatışma *İstanbul-Ege kavgası* olarak değerlendirilmelidir. Bu kavgayı Ağaoğlu, Kenan Öner ve Esat Çağ'ın önderlik etmiş olduğu İstanbul teşkilatının Menderes'in siyasal hareket sahasını olabildiğince kısıtlaması olarak nitelendirmektedir. Öte yandan, Ekrem Hayri Üstündağ, Sıtkı Yırcalı gibi isimlerin önderlik etmiş olduğu Ege teşkilatlanması ise Menderes'in yolunu olabildiğince açmaya yönelik gayret sarf etmiştir.¹⁶ Hatta o dönem DP Genel Kurulu içerisinde yaşanan tartışmalara bakıldığı zaman Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, İstanbul teşkilatlanmasının başına İstanbul'dan değil de Anadolu'dan seçilmiş insanlardan

⁸ Beril Yaşar, "Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi", *Tarih Okulu Dergisi*, Y.7, S.18., Haziran 2014, s.506.

⁹ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 2, S. 16, 2012. s. 90.

¹⁰ Bir hukuki ilişkinin taraflarının, üçüncü kişileri aldatma amacıyla gerçek iradelerine uymayan ve kendi aralarında hüküm ve sonuç doğurmayan bir görünüş yaratma konusunda yaptıkları gizli anlaşma

¹¹ Yaşar, *age*, s. 506.

¹² *Age*, s. 506-507.

¹³ "D. Parti Genel İdare Kurulu ile Parti Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf Şiddetleniyor", *Akşam*, 12 Mart 1948.

¹⁴ "Demokrat Partisinde Tasfiye Hazırlıkları", *Akşam*, 9 Mart 1948.

¹⁵ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Baha, İstanbul 1967, s.63.

¹⁶ *Age*, s.66-67.

kurulu bir heyetin getirilmesi fikrini savunmuştur.¹⁷ Bu tezleri doğrular nitelikteki bir başka gelişme ise DP'nin ilk seçim zaferinden neredeyse bir hafta evvel 6 Mayıs 1950 tarihinde DP Beykoz İlçe Başkanı Mehmet Çolakoğlu'nun partiden istifa edişidir. Çolakoğlu parti merkezine hitaben kaleme almış olduğu mektubunda, Kenan Öner olayından bu yana hayli zaman geçtiği için bu hadiseyi yeniden gündeme getirmek istemediğini; ancak partinin idare kuruluna yönelik atamaların ve milletvekili isimlerinin belirlenmesinde genel kurulun, kendilerinin düşüncelerine önem vermediğine inandığı için partiden istifa etmek istediğini belirtmiştir.¹⁸ Son tahlilde 1950'ye kadar geçen süreçte DP içerisinde bölgesel kimliğin ve aidiyet duygusunun parti kimliğinden daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, 1950'den sonra DP'nin iktidara gelmesiyle beraber DP kimliğinin Bayar ve Menderes etrafında tam olarak oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Öyle ki bu kritik süreç içerisinde hem DP'nin devamlılığını hem de Türk siyasi hayatının çok partililiğini muhafaza etmesindeki temel dinamik gazeteci Ahmet Kabaklı'ya göre Celal Bayar'ın uygulamış olduğu temkinli ve sükunetli siyasettir.¹⁹

DP'de ılımlı kanat ile sertlik yanlısı grup arasında yaşanan ilk ihtilaf, ılımlı kanadın lehine çözülmüştür ancak henüz muhalefet partisi konumundaki DP içerisinde yaşanan bu denli şiddetli tartışmalar partinin iktidar olduğu dönemde de azalmamış tam aksine DP'nin iktidar olmasıyla birlikte ilk icraatlarından birisi olan ezan dilinin serbestleşmesiyle beraber bu sefer cumhurbaşkanı Celal Bayar ve başbakan Adnan Menderes arasındaki ilk ihtilaf yaşanmıştır.

Arapça Ezanın Yeniden Kabulü

30 Ocak 1932 tarihinden 16 Haziran 1950 tarihine kadar laiklik ilkesi ve dili Türkçeleştirme çalışmalarının ekseninde Türkiye'de ezanın Arapça okunması yasaklanmıştır. Bu yasağın kaldırılması aslına bakılacak olursa 1950 seçim kampanyası boyunca DP adaylarına yöneltilen taleplerin başında gelmiştir. Ayrıca Adnan Menderes de halkın mutabık olmadığı hiçbir yasanın yönetim de karşılığının olmadığına inanmaktadır. Ayrıca, laiklik ilkesi gereğince devletin bu tür müdahalelerde bulunmasına lüzum olmadığını düşünen Menderes, seçildiği takdirde yapacağı ilk çalışmalardan birinin ezan dilinin serbest bırakılması olduğunun sinyallerini önceden vermiştir.²⁰ 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerin neticesinde DP, oyların %53.3'ünü almayı başararak mecliste 408 milletvekiliyle temsil edilmeyi başarınca, DP o dönem için Türkiye'de *tabu* konuların başında gelen ezanın yeniden Arapça okunmasının serbest bırakılmasına yönelik çalışmalarına hız vermiştir. Bu bağlamda 16 Haziran 1950'de çıkarılan 5665 sayılı kanunla²¹ Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin 2. fıkrası yürürlükten kaldırılarak ezanın Arapça olarak okunması yeniden serbest bırakılmıştır.²² Aslına bakılacak olursa, ezan diline ait tasarının kanunlaşması hususunda, DP'nin yayın organı *Zafer Gazetesi*'nin 17 Haziran 1950 tarihli baskısına göre, CHP, tasarıya ilişkin son günlere kadar devam ettirmiş olduğu muhalefetten tasarının oylandığı gün vazgeçmiştir.²³ Öyle ki CHP Şanlıurfa eski milletvekili Refet Ülgen 16 Haziran 1950'de cumhurbaşkanı Bayar'a yazmış olduğu bir yazıda ezan dilinin serbest bırakılmasının aydınlar arasında iyi bir tesir

¹⁷ Age.

¹⁸ BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), "Demokrat Parti Beykoz İlçe Başkanı Mehmet Çolakoğlu'nun İstifası Hakkında" 030/01 45. 2677., 06.06.1950

¹⁹ Mükerrer Sarol ve İsmet Bozdağ, *100.Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman, İstanbul 1982, s.114.

²⁰ İsmet Bozdağ, *Darağacında Bir Başbakan Menderes*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s.103.

²¹ BCA, "Arapça Ezan Kamet Okuyanlar Hakkında Uygulanan Cezai Hükümlerin Kaldırıldığı" 030/01 51. 306. 2, 16.06.1950

²² "Ezana Ait Tasarı Dün Kanunlaştı", *Zafer*, 17 Haziran 1950.

²³ Age.

bırakmadığını ve en azından Atatürk'e arkadaşlık yapmış olan büyük zatın buna engel olmasının lazım geldiğini belirtmiştir.²⁴ Muhtemeldir ki Ülgen'in "Atatürk'e arkadaşlık yapmış olan büyük zat" sözleriyle kastetmiş olduğu kişi Celal Bayar'ın bizatihi kendisidir. Nihayetinde Bayar, tasarıyı onaylamıştır ancak ilginç bir şekilde tasarının kanunlaşmasına kadar geçen süre cumhurbaşkanı Celal Bayar ile başbakan Adnan Menderes arasındaki ilk güç mücadelesine sahne olmuştur.

Adnan Menderes ezan dilinin serbest bırakılmasına yönelik tasarının kanunlaştırılmasını Ramazan ayına yetiştirmek istediğinden ötürü bu sürecin olabildiğince çabuk bitirilmesinden yana olmuştur. Öte yandan, Celal Bayar ise bu hamleyi zamansız bulmasından mütevellit süreci olabildiğince geciktirme yolunu seçmiştir. Bayar'ın tasarının kanunlaştırılması sürecini hangi sebepten ötürü geciktirdiğine ilişkin gazeteci Altan Öymen, yakın tarih yazarı İsmet Bozdağ ve Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in görüşleri birbiriyle uyum arz etmektedir. Aydın Menderes, Celal Bayar'ın meseleye ilişkin tepkisini şu şekilde izah etmektedir:

*"Sayın Bayar belki bunu zamansız bulmuş olabilir. Sayın Bayar devletin kuruluşunda bulunmuş ve devletin belirli ilkelerine sonuna kadar bağlı kalma noktasında çok kararlı olabilir. Kendisini bir tarafta bir demokratik istek, bir tarafta ise devletin kuruluş yıllarına ters düşebilecek bir uygulama arasında bocalamış hissetmiş olabilir..."*²⁵

Altan Öymen ise *Değişim Yılları* isimli kitabında bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

*"Tasarıyı yaşlı-genç tüm bakanlar benimsemiştir. Fakat bir de cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın önceden onayının alınması gerekiyordu... Bayar bu gibi konularda dikkatli sayılıyordu. Bir kere Atatürk'ün son başbakanıydı. O'na bağlılığını her vesileyle ifade ediyordu. O'nun koyduğu kuralları bozacak politikalar izlenmesini istemiyordu. İkincisi, DP'yi kurarken cumhurbaşkanı İnönü'yle aralarında sözlü bir anlaşma olmuştu. CHP de DP de Atatürk inkılaplarının zedelenmemesine dikkat edeceklerdi."*²⁶

İsmet Bozdağ ise *Darağacında Bir Başbakan Menderes* isimli eserinde durumdan Celal Bayar ve Refik Koraltan'ın hoşnutsuzluğunu şu şekilde aktarmaktadır:

*"Ben böyle bir yasanın DP'nin ilk icraatı olarak ortaya konulmasını hoş karşılamadım. Bu yasaya karşı değildim ama beni memnun eden bir yasa da değildi. Nasıl söyleyim... Biraz da buruldum. Ben Atatürk'ün getirdiklerine karşı her zaman duyarlı olmuşumdur."*²⁷

Ayrıca İsmet Bozdağ 1955 yılında Refik Koraltan ile yaptığı samimi bir sohbet esnasında Koraltan'ın da yasaya ilişkin düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

*"Bana kalsa Meclis Başkanı kaldığım sürece bu yasa çıkmazdı ama neyleyim. Hatırını kıramadığım arkadaşım Adnan Menderes Meclis'ten ivedilikle geçmesinde direniyordu."*²⁸

Yine Öymen, konuya ilişkin *Cumhuriyet Gazetesi* başyazarı Nadir Nadi'nin *Perde Aralığından* isimli kitabından Celal Bayar'ın düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

"... (b)ütün kabine üyeleri Menderes'i desteklemektedirler; yalnız Bayar dalgın ve düşünceliydi. Bir aralık Bayar, -Arkadaşlar kararımızla Atatürk'ün ruhu muazzep olmaz mı?-

²⁴ BCA, "Ezan Konusu Hakkında Urfa Eski Milletvekili Refet Ülgen'in Cumhurbaşkanına Gönderdiği Yazı" 030/01 41. 242. 2, 24.06.1950

²⁵ Mehmet Ali Birand, vd., *Demirkırat*, Can Yayınları, İstanbul 2016, s. 85.

²⁶ Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 487-488.

²⁷ Bozdağ, *age*, s.104.

²⁸ *Age*, s.105.

sorusunu ortaya atarak yüreğini burkan tereddüdü açığa vuruyor. Bakanların duygularını yansıttığına güvenen Nihat Reşat oturduğu yerden söze karışarak, -Büyük zaferimiz üzerine Atatürk'ün ruhu o kadarcık kusuru bizi bağışlar efendim- diyor. Derhal yatışan Bayar, toplantıya hakim olan neşeli havaya katılıyor."²⁹

Her ne kadar Nadir Nadi, Celal Bayar'ın toplantı esnasında yatıştığını ifade etse de Celal Bayar'ın tasarıya ilişkin tavrı Adnan Menderes tarafından istifa sebebi olarak görülmüştür. Tasarının geciktirilmesini kabul etmeyen Adnan Menderes, Bayar'a istifa mektubunu ileterek Mersin'e dinlenmeye gitmiştir. Bayar'ın istifa mektubunu almasıyla birlikte Adnan Menderes'in yakın arkadaşları Çankaya Köşkü'ne çağırılmıştır ve Bayar, istifa mektubunu Menderes'in arkadaşlarına iade etmiştir. Sonrasında ise Bayar, Ankara'ya dönen Menderes'i havaalanında karşılamıştır ve Menderes'in, Bayar'ın elini öpmesiyle aralarındaki sorun çözülmüştür.³⁰

Daha DP iktidarının ilk günlerinde cumhurbaşkanı ve başbakan arasında yaşanan bu gerginlik her ne kadar Bayar'ın Atatürk devrimleri konusundaki hassasiyetlerinin bir yansıması olarak tahayyül edilse de; aslında sorun Bayar ve Menderes arasında 27 Mayıs 1960'a kadar devam edecek olan bir parti liderliği mücadelesinin ilk adımıdır. Zira daha kuruluşunun ilk yıllarından itibaren DP, cumhuriyetin değerleriyle herhangi bir hesaplaşma içerisine girmemiş, tam aksine böyle bir algının oluşmaması için de azami ölçüde gayret göstermiştir. Öyle ki daha 1949 yılında DP muhalefet dönemindeyken, Tire DP Ocağı'nda yapılan bir kongreye başkanlık eden Hüseyin Yorgancı, Başbakanlık'a göndermiş olduğu bir telgrafta bakanlar kurulunun siyasal parti ve sivil teşekküllerinin Cumhuriyet Bayramı'na iştirak etmemeleri hakkındaki kararlarını milli heyecanı ve cumhuriyete bağlılığı rencide eden bir vaziyet olarak gördüklerini protesto makamındaki bir yazı ile beyan etmiştir.³¹ O halde, iki devlet adamı arasındaki sorun cumhuriyet değerlerine zihnen bağlı olup olmamanın ötesinde yaşanan bir problemdir. Aslına bakılacak olursa, 1950'de 67 yaşında olan Celal Bayar sahip olmuş olduğu devlet yönetimi tecrübesiyle kendisini, o dönem henüz 51 yaşında olan Menderes'in *politik hamisi* olarak görmüştür. Öte yandan, Menderes ise başbakanlık makamının sahibi olması ve kazanmış olduğu yoğun halk desteğinin vermiş olduğu özgüvenle Bayar ile olan ilişkisini anayasal sınırlar içerisinde tutma konusunda oldukça hassas davranmıştır. Bu tezi doğrular nitelikteki gelişme aslında DP'nin seçimleri kazanmasıyla beraber Bayar'ın kimi başbakan olarak atayacağı sorusuyla gündeme gelmiştir. O dönem DP içerisinde kimin cumhurbaşkanı seçilmesi gerektiğiyle ilgili olarak iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Öncelikli olarak, DP içerisinde de azımsanmayacak sayıda vekil arasında DP listesinden bağımsız olarak meclise girmiş Ali Fuat Cebesoy veya Yargıtay Eski Başkanı Halil Özyörük gibi tarafsız bir ismin cumhurbaşkanı seçilmesi ve Bayar'ın da böylelikle yürütme organının başı olarak başbakanlık makamına seçilmesi yönünde görüş hakim olmuştur.³² Öte yandan, Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından kamuoyunda hakim olan Fuad Köprülü'nün başbakanlığa atanması beklentisi zamanla Adnan Menderes isminin ön plana çıkmasıyla değişmiştir. Menderes ve Bayar'ın başbakanlığa kimin atanacağı yönünde yapmış oldukları görüşmede Bayar'ın bu makam için Adnan Menderes'i düşündüğünü söylemesi Menderes'te hem büyük bir şaşkınlığa hem de büyük bir mutluluğa neden olmuştur.³³

²⁹ Öymen, *age.* s.487-488.

³⁰ Birand, *vd.*, *age.* s. 86.

³¹ BCA, "Tire Demokrat Parti Ocak Kongresi Başkanı Hüseyin Yorgancı'nın Protesto Telgraftı" 030/01 17. 97.15., 27.10.1949

³² Şerif Demir, "Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve Demokrat Parti Hükümeti'nin Kurulması", *International Journal of History*, C.4, S.2, Ağustos 2012, s.126.

³³ *Age.*, s.128-129.

Son tahlilde, Bayar'ın sert tabiatıyla tanınan Fuad Köprülü yerine O'na göre daha yumuşak bir mizaca sahip olan Adnan Menderes'i başbakanlığa tayin ederek DP içerisinde cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık makamları arasında olası bir karar alma süreci krizini önlemeye yönelik bir tutum sergilediği düşünülebilir. Öte yandan, önce 6-7 Eylül 1955'te yaşananlar sonrasında da *İspat Hakkı Tartışmaları*, DP içerisindeki dengeleri bu kez tam anlamıyla Bayar'ın da kontrolünün dışına çıkarmıştır.

6-7 Eylül Olayları ve 3. Menderes Hükümeti'nin DP'li Milletvekillerince Düşürülmesi

Türk siyasi hayatına 6-7 Eylül Olayları olarak geçen hadiseler hem iktidar partisi DP içi dengeler açısından, hem de Adnan Menderes'in siyasi kariyeri açısından son derece önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikli olarak belirtilmelidir ki, mevcut belgeler ışığında olayların sorumlularının teşhis edilip kesin hükümlere varılması halen mümkün değildir.³⁴ Keza, Yüksek Adalet Divanı'nın 6-7 Eylül Olayları'na ilişkin yapılan ilk iki oturumunda Celal Bayar ve Adnan Menderes, kendilerinin bu tertibat hakkında en ufak bir malumatlarının olmadığını belirtmiştir.³⁵

6 Eylül 1955 günü saat 11'de *İstanbul Radyosu*, devletin resmi haber ajansı *Anadolu Ajansı*'na dayanarak, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bombalı bir saldırı gerçekleştirildiği haberini vermiştir.³⁶ Aynı gün, öğleden sonra ise, *İstanbul Ekspres* isimli bir gazete aynı günkü ikinci baskısında olayı *Atamızın Evi Bomba İle Hasara Uğratıldı* manşetiyle olayı okuyucularına duyurmuştur.³⁷ Haber asılsız olsa da, haberin doğurmuş olduğu toplumsal infialin sonuçları son derece çarpıcı olmuştur. 6 Eylül 1955 tarihinde başlayan ve ertesi güne intikal eden olaylar neticesinde İstanbul'da, başta Rumlar olmak üzere şehirde yaşayan azınlıklara karşı yoğun tahrip ve yağma hareketleri yaşanmıştır.

Meydana gelen olaylar aslında DP'yi kağıt üzerinde en güçlü olduğu dönemde yakalamıştır. Hemen önceki yıl yapılan seçimlerde DP, oyların %58.4'nü toplayarak şu ana kadar Türk siyasi tarihinde bir siyasi partinin almış olduğu en yüksek oy oranını elde etmiştir. Seçim sonrası DP içerisindeki dinamiklere bakıldığı zaman ortaya çıkan tablo aslında DP'ye yönelik yapılan eleştirilerin parti içerisinde de bir karşılık bulduğu yönündedir. Menderes'in, 1950-1954 dönemindeki iktidarını *intikal devri* olarak nitelendirmesinin neticesinde DP'nin sivil bir diktaya dönüştüğü yönündeki değerlendirmeler giderek artmıştır.³⁸ 31 Temmuz 1954 tarihli *Akis Dergisi* CHP'li vekil İlhami Sancar'ın "*Menderes demokrasisini yalnız başına bırakalım.*" sözlerine yer verirken, ilerleyen süreç için de *sine-i millet* seçeneğini önermiştir.³⁹ Buna mukabil, Adnan Menderes ise İnönü ve CHP tarafını ihtilali teşvik etmekle ve suni bir rejim tartışmasını gündeme getirmekle suçlamıştır.⁴⁰ Son tahlilde, 6-7 Eylül Olayları'na giden süreçte DP muhalefet tarafından da yalnızlaştırılmıştır ve böylece yalnızlaşan DP'nin parti içi konsolidasyonu gittikçe bozulmaya başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, her iki parti arasında artan gerilim ve bunun neticesinde ihtilal söyleminin siyasete karışması DP içerisinde de siyasi bir panik havasına neden olmuştur. Bunun neticesinde o döneme kadar parti içi demokrasi olarak

³⁴ Resul Babaoğlu, "6/7 Eylül Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Deneme", *International Journal of Social Science*, C. 6, S. 2, Şubat 2013, s.1351.

³⁵ BCA, "6-7 Eylül Olayları: Yüksek Adalet Divanı Duruşma Tutanakları" 010/09 110. 345.1 , 19.10.1960

³⁶ Ayşe Hür, *İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)*, Profil, İstanbul 2015, s. 150.

³⁷ "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğratıldı", *İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955.

³⁸ Ensar Yılmaz, "1954 Seçimleri'nin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları", *E-Journal of New World Sciences Academy*, C.5, S. 4, 2010, s.549.

³⁹ Hayreddin Erkmən, "Yurtta Olup Bitenler", *Akis*, 31 Temmuz 1954, s. 7.

⁴⁰ Şerif Demir, *Düello*, Timaş, İstanbul 2011, s.114.

da nitelendirebileceğimiz parti içi çok seslilik gitgide Menderes başta olmak üzere DP üst yönetimini hedef alan parti içi muhalefet söylemine dönüşmüştür.

6-7 Eylül Olayları'nın DP içerisindeki sebep olduğu ilk bölünme hadiselerin okunma biçimiyle ilgili olmuştur. Haberi Ankara'da alan ve Menderes'e en yakın isimlerden birisi olan DP milletvekili Mükerrer Sarol, dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'le telefonda görüşmüştür ve Birand'ın aktarımına göre aralarında şu telefon görüşmesi geçmiştir:

“... Namık dedi ki -Öyle milli felaket filan değil. Bu milli bir isyan. Gençliğin milli kıyımı... -Namık bunu senden duyduğuma çok üzüldüm. Bu gerçekten milli bir felaket. İstanbul'da devlet yok, emniyet yok, can güvenliği yok. Beyoğlu'nda mağazaları yağma ediyorlar ve sen buna milli gençlik kıyımı diyorsun.”⁴¹

Olaylar yatıştırıldıktan sonraki günlerde TBMM'nin gündemi olayın faillerinin kimler olduğu sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Olayların gerçekleştiği hafta içerisinde Milli Savunma Bakanlığı'ndan gelen açıklamalar doğrultusunda haklarında yapılan tahkikat gerekçesiyle Korgeneral Vedat Garan, Korgeneral Fazlı Bilger ve Tuğgeneral Nedim Eremsoy görevlerinden alınmıştır.⁴² Hemen ertesinde ise, olayın siyaseti ilgilendiren boyutu gündeme getirilmiştir ve bu bağlamda DP'nin İçişleri Bakanı Namık Gedik ve devlet bakanı Mükerrer Sarol istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴³ Öte yandan, olayın DP içerisinde doğurmuş olduğu *depresyon etkisi* sadece Namık Gedik'in ve Mükerrer Sarol'un istifa etmesiyle ortadan kaldırılamamıştır. 12 Eylül 1955 tarihinde olayları görüşmek için olağanüstü biçimde toplanan TBMM'nin o günkü oturumunda söz olan *Cumhuriyetçi Millet Partisi* Kırşehir mebusu Osman Alishiroğlu “*Hükümetin mazeret kabilinde Dahiliye Vekilini istifa ettirmesi, üç generale el çektirmesi, bilmem emniyet müdürünü değiştirmesi bir kıymet ifade etmez. Hükümetin çekilmesi iktiza eder. Başvekili de istifaya davet ediyorum.*”⁴⁴ sözleri aslında 29 Kasım 1955 tarihli DP grubunda olacakların sadece muhalefet kanadından çağrısı niteliğindedir.

On yıllık DP iktidarının en gergin oturumu olarak tarihe geçen grup toplantısı aslına bakılacak olursa 6-7 Eylül Olayları ve DP içerisinde keskin bölünmelere sebep olan *İspat Hakkı* tartışmalarının devam eden gerginliği altında başlamıştır. Mükerrer Sarol o günkü DP grup toplantısını şu şekilde anlatmaktadır: “...*Meclis'i yanardağ halinde buldum. Önüne gelen söylüyor. Şikayet... Şikayet... Şikayet...*”⁴⁵ Bu şikayetler, kısa bir süre içerisinde Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın istifalarını vermesiyle beraber tam anlamıyla kontrolden çıkmıştır. O gün DP'li vekiller arasında yaşanan tartışmalar sadece 6-7 Eylül Olayları ile sınırlı kalmamış olup ilerleyen süreçte DP içerisinde gittikçe önemini arttıracak olan yolsuzluk iddiaları da hükümetin düşürülmesinde rol oynamıştır. Öyle ki, olaylardan kısa bir süre sonra 12 Şubat 1956'da DP Isparta milletvekili Said Bilgiç, Menderes'e yazmış olduğu bir mektupta teşkilatın içerisindeki yolsuzluk hareketleri ile kendisine yapılan yolsuzluk ithamları hakkında başbakana bilgi vermek durumunda kalmıştır.⁴⁶ Nihayetinde, DP grup toplantısı bittikten sonra 3. Menderes Hükümeti DP'li milletvekilleri tarafından resmen düşürülmüştür. Bütün bakanları istifaya davet eden milletvekilleri paradoksal bir şekilde Menderes'in istifasını açıkça istememişlerdir.⁴⁷ Aslında, Mükerrer Sarol'un daha sonraları siyasi literatüre *Sarol Formülü* olarak geçecek olan

⁴¹ Birand, *vd.*, *age*, s. 125.

⁴² “Üç General İsten El Çektirildi”, *Akşam*, 10 Eylül 1955.

⁴³ “Dahiliye Vekili İstifa Etti”, *Akşam*, 11 Eylül 1955.

⁴⁴ MGKTA (Meclis Genel Kurul Tutanakları Arşivi), 80.İnikat, 7/1, 12 Eylül 1955

⁴⁵ Birand, *vd.*, *age*, s. 127.

⁴⁶ BCA, “*Demokrat Parti Milletvekili Said Bilgiç'in Adnan Menderes'e Mektubu*” 030/01 45.268.1, 12.02.1956

⁴⁷ Gülizar Beril Teksoy, “Grup Toplantı Tutanaklarında Demokrat Parti”, *Kebikeç*, S. 36, 2013, s. 221.

hamlesiyle Menderes, DP vekillerinden hükümeti adına değil de şahsen güvenoyu olarak başbakanlığını devam ettirmiştir ve aynı gün yeni hükümeti kurmuştur.

İspat Hakkı tartışmaları ve 6-7 Eylül Olayları başlayan akabinde de 3. Menderes Hükümeti'nin kendi vekillerince düşürülmesiyle biten 1955'in sonbaharı, DP açısından tam anlamıyla bir kilometre taşı olmuştur. Bu süre içerisinde Menderes, DP içi muhalif hareketleri bertaraf ederek gücünü konsolide etme yolunu seçerken hiç beklenmedik bir hamle DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuad Köprülü'den gelmiştir. 21 Haziran 1956 tarihli *Milliyet*'in haberine göre Köprülü, izahına lüzum görmediği sebeplerden ötürü istifa etmiştir ve yerine İçişleri Bakanı Ethem Menderes atanmıştır. Bunun yanında Köprülü, istifa mektubunda, istifa gerekçesinin kesinlikle dış meselelerden kaynaklanmadığını belirtmiştir.⁴⁸

Şüphesiz ki Köprülü'nün istifası o tarihe kadarki diğer DP'lilerin istifalarından çok daha farklı bir etki doğurmuştur. Her şeyden evvel, DP'nin kurucularından olan Köprülü'nün istifa etmesi ve istifa ederken de sebep olarak iç meseleleri ima etmesi, Menderes üzerindeki siyasi baskıları daha da arttırmıştır. Menderes'e açık bir uyarı olan Köprülü'nün istifasıyla beraber bir yandan Bayar, toplum ve DP üzerindeki ağırlığını yeniden arttırma yoluna gitmiştir; bir yandan da Adnan Menderes 1957'de yapılacak olan seçimler için hem toplumsal itibarını yükseltmeyi hem de DP içindeki olası muhalif hareketleri bastırma yolunu seçmiştir. Her iki halde de 1960'a yaklaşılırken Türk siyasi hayatına artık iyiden iyiye yerleşen askeri darbe söylemi o dönemki DP politikalarını belirleyen temel dinamik olmuştur.

İspat Hakkı Tartışmaları Ekseninde DP'de Yeni Bölünmeler

Tıpkı sertlik yanlılarının partiden tasfiye edilmesi olayında olduğu gibi DP içerisinde yeni bir siyasal parti doğmasına neden olan tartışmalar Türk siyasi hayatına *İspat Hakkı Tartışmaları* olarak geçmiştir. Aslında tartışmanın kaynağı DP'nin basın üzerindeki denetimini arttırmaya yönelik çıkarmış olduğu bir kanunla alakalıdır. Bu bağlamda DP, 2 Mayıs 1954'te yapılacak olan genel seçimlerden yaklaşık iki ay önce, 9 Mart 1954'te *Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun* vasıtasıyla seçim öncesi politik ortam üzerindeki denetimini arttırma isteğini ortaya koymuştur.⁴⁹ Aslında DP, 1950'de iktidara geldiği dönemde basın özgürlükleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarla bu konuda ilerleme kaydetmiştir. Nitekim 1950 seçimlerinin hemen ardından *5680 sayılı Basın Kanunu* ile *1931 Matbuat Kanunu*'nun sansürü kolaylaştırıcı bazı hükümlerini yürürlükten kaldırmıştır; lakin iktidarının ilerleyen dönemlerinde basın yoluyla muhalif akımları dizginleme eğilimini arttırmıştır.⁵⁰ Bunun sonucunda ise, muhalefete karşı alınan sert tedbirler parti içerisindeki muhalif hareketleri güçlendirmiştir.

Öte yandan, 17 Mart 1954 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan 6334 sayılı kanuni düzenlemeyle beraber matbuat vasıtasıyla namus, şeref ve haysiyete tecavüz veya hakaret suçları ile itibar kırıcı ve servete zarar verici suçların altı aydan üç seneye kadar hapis cezası ve 1000 Lira'dan 10000 Lira'ya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılması kararlaştırılmıştır.⁵¹ Böylelikle DP oldukça soyut ve geniş bir suç tanımından hareketle hem itham sahibinin ithamını ispat etmesinin yolunu engellemiştir, hem de hukuki bir kavramın siyasallaşmasına zemin hazırlamıştır.

⁴⁸ "Hariciye Vekaletine E. Menderes Vekalet Edecek", *Milliyet*, 21 Haziran 1956.

⁴⁹ Çağla Kubilay, "Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları", *İletişim Araştırmaları*, C. 12, S. 1, 2014, s. 12.

⁵⁰ Gökhan Eşel, "Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 29, Bahar 2011, s. 146.

⁵¹ "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, 17 Mart 1954.

İspat Hakkı'na ilişkin yaşanan tartışmalar ve basın sansürü DP içerisinde de son derece sert bir muhalefetle karşılanmıştır. Parti içerisinde bir seneyi aşan bir süredir devam eden tartışmalar DP'nin 15-18 Ekim 1955 tarihlerinde toplanacak olan 4. Büyük Kongresi'nin başlamasına saatler kala patlak vermiştir.⁵² Buna göre, F. Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Ziyad Ebuziyya, Mustafa Timur ve Sabahaddin Çıracıoğlu DP'den ihraç edilmişlerdir. Arkadaşlarının DP'den ihraç edilmesine tepki göstermek içinse Fethi Çeliklebaş, Enver Güreli, İbrahim Öktem, Raif Arbay, Şeref Kamil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci ve Kasım Küfrevi DP'den istifa etmişlerdir.⁵³ Kongrenin toplanmasının hemen ertesi gününde Menderes'e bir mektup yazan Lütfü Karaosmanoğlu yazısında Menderes'e karşı şu cümlelerle seslenmiştir:

"Halk artık DP liderlerini sevmiyor ve onlardan çekiniyor. ... Buna hakkınız yoktur ve yoktu. Her halde benim dediğim olacak zihniyetini ve inadını bir tarafa atınız. DP'nin kuruluş sebepleri olan prensiplere dört elle sarılınız. Hürriyetten korkmayınız ve tek el idaresini bırakınız."⁵⁴

Seyfi Kurtbek, daha sonrasında Adnan Menderes'in tesirinde kalarak *İspatçılar'dan* ayrıldığı için 19'lar 18 kişiye düşmüştür ancak yine de Türk siyasi hayatında 19'lar olarak anılmaya devam etmiştir.⁵⁵ 19'lar DP'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra Lütfü Karaosmanoğlu'nun önderliğinde *Hürriyet Partisi*'ni kurmuşlardır. DP milletvekili Rıfki Salim Burçak anılarında *İspat Hakkı* konusunda yapılan tartışmalarda parti içerisindeki muhalefet kadar *Hürriyet Partisi*'nin de bu süreç içerisinde yürütmüş olduğu propaganda yolu muhalefetin 1957 yılında yapılan genel seçimlerde DP'nin yaşamış olduğu ciddi oy kaybının önemli nedenlerinden birisi olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Görüldüğü üzere 1950'de iktidara gelen DP'den ilk beş yıllık iktidarı içerisinde iki farklı siyasi parti çıkmıştır. Oldukça uzun bir süredir devam eden *İspat Hakkı* tartışmalarının 15-18 Ekim 1955'te partiden ihraçlar ve istifalar şeklinde çözülmüştür

27 Mayıs'a Giden Yol ve Erken Seçim Tartışmaları

1958'de meydana gelen iki gelişme başta Adnan Menderes olmak üzere DP için, uzun zamandan beri dillendirilen askeri bir müdahale riskini ilk kez somut bir zemine taşımıştır. İlk olay 1958'in Ocak ayında meydana gelmiştir. 20 Ocak 1958 tarihli gazeteler, DP'li Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'in istifa ettiğini ve yerine Ethem Menderes'in tayin edildiğini ilk sayfalarına taşımışlardır.⁵⁷ Sonraki günlerde ulusal medyanın gündemi Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere yoğunlaşmıştır ve Şemi Ergin'in istifa haberinin üzerinde çok fazla durulmamıştır. Aslında Ergin'in istifa et(tiril)mesinin esas sebebi, DP içerisindeki bazı muhalif isim veya isimlerin artık ne kadar uç noktalarda hareket edebileceğini kanıtlar nitelikte olmuştur.

Şemi Ergin'in emir subayı Adnan Çelikoğlu'nun teşvikleri üzerine Milli Savunma Bakanlığı'na gelen Korgeneral Faruk Güventürk, o gün Şemi Ergin'e liderlik teklif etmek suretiyle DP iktidarını devirmeyi teklif etmiştir. Şemi Ergin ise karakterinin böyle bir hamle yapmaya müsait olmadığını ancak kendilerinin istediklerini yapabileceğini söylemiştir. Daha

⁵² Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Akademik Bakış*, C.2, S.3, Kış 2008, s. 153-154.

⁵³ Cihat Baban'dan aktaran *age*, s. 154.

⁵⁴ "F.L. Karaosmanoğlunun Menderese Mektubu", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1955.

⁵⁵ Çakmak, *age*.

⁵⁶ Rıfki Salim Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991, s.22-23.

⁵⁷ "Şemi Ergin İstifa Etti", *Milliyet*, 20 Ocak 1958.

sonra olayın Cumhurbaşkanlığı'na intikal etmesiyle beraber Bayar, Ergin'in yakın arkadaşı Muzaffer Kurbanoğlu'nu ivedilikle Ergin'in istifasını alması için görevlendirmiştir.⁵⁸

İkinci olay ise 14 Temmuz 1958'de Bağdat Paktı görüşmeleri için İstanbul'a gelmesi beklenen Irak Kralı 2. Faysal ve başbakanı Nuri Said'in, Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleşen bir hükümet darbesi sonucunda öldürülmeleri haberinin İstanbul'a gelişidir. Bu iki olay şüphesiz ki başta Menderes olmak üzere DP açısından son derece çarpıcı sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden evvel o tarihe kadar Türk siyasi hayatında dillendirilen askeri darbe söylemleri o ana kadar asılsız tehditler olarak değerlendirilmiş olsa da bu olayların neticesinde Bayar ve Menderes'in panik kaynaklı sertlik politikalarına döndüğünü görmekteyiz. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir diğer husus da DP'nin 1957'de yapılan seçimlerden, bir evvelki seçimlere göre önemli ölçüde güç kaybederek çıkmasıdır. Bütün bu dinamikler bir arada düşünüldüğünde DP'nin sertlik yanlısı politikalarının gün geçtikçe dozunu arttırdığını söylemek isabetli olacaktır. Elbette ki bu süreç içerisinde DP'yi sertlik politikalarına iten önemli bir neden de artık 1960'a gelinirken CHP'nin de son derece sert bir muhalefet dili kullanmasıdır. Dahası, DP'nin daha iktidarının ilk günlerinden itibaren maruz kalmış olduğu askeri darbe söylemlerinin de artık bu dönemde meclis kürsülerinde dahi sıkça dile getirildiğini görmekteyiz. Öyle ki, 23 Ocak 1959'da Adnan Menderes, DP il başkanlarına hitaben yazmış olduğu bir mektupta iktidar partisinin sert söylemlerinin ülke içerisinde birtakım önemli bölünmelere sebebiyet verdiğini ve bu durumun ciddi kargaşalara sebebiyet verebileceğine dikkat çekmiştir.⁵⁹

Bu bağlamda, 1957'de DP'nin içerisinde meydana gelen muhalif hareket, 1948'deki muhaliflerin profilinin tam tersini yansıtmaktadır. 1948'de DP'nin iktidara karşı yürütmüş olduğu muhalefetin sertliği yetersiz olarak görülürken, 27 Mayıs'a giden süreçte ise bunun tam tersi olarak DP'nin aşırı sert çizgisi parti içerisinde huzursuzluklara neden olmuştur. DP'nin siyasi tedirginliğinin sertlik politikalarına dönüşmesinin iki önemli yansıması *Vatan Cephesi* ve *Tahkikat Komisyonu*'dur. 1958'de Adnan Menderes'in DP *saflarını sıklaştırmak* maksadıyla yapmış olduğu çağrı kısa süre içerisinde karşılık bulmuştur ve böylece siyasi cepheleşme toplumsal cepheleşmeye dönüşmüştür. Öte yandan, DP açısından kırılma noktası olarak nitelendirilebileceğimiz esas sarsıcı gelişme 18 Nisan 1960'da meydana gelmiştir.

Gelişen olaylar ve artan siyasi gerginlik karşısında muhalefeti ve basını kısıtlayıcı bir dizi yeni önlemler alma gereğini hisseden DP, 18 Nisan 1960 tarihli meclis toplantısında Bursa milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli milletvekili Baha Akşit'in sunmuş oldukları önergeyle yoğun tartışmalara rağmen Tahkikat Komisyonu'nu kurmuştur.⁶⁰ Buna mukabil, artan siyasi gerilimden çıkmanın yolu geniş çevreler tarafından erken seçime gitmek olarak görülmüştür ve hatta bazı DP'liler de bu seçeneği desteklemiştir.

Bu tartışmalar altında 25 Mayıs 1960 Çarşamba günü başlayan askeri darbeden önceki son meclis oturumuna da damgasını erken seçim tartışmaları vurmuştur. Bu toplantının zabıt ceridesi hariç müzakere, resim ve fotoğraflarının yayınlanması DP yönetimi tarafından yasak edilmiştir.⁶¹ Toplantıda söz alan ilk hatip olan CHP Sivas milletvekili Turhan Feyzioğlu ülkenin içine düşmüş olduğu buhrandan kurtulmasının yolunun ivedilikle yapılması gereken

⁵⁸ Birand, *vd.*, *age*, s.142-145.

⁵⁹ BCA, "Demokrat Parti'ye Muhalif Partilerden Yapılan İltihaklar Sebebiyle Başbakan Adnan Menderes'in İl Başkanlarına Telgraftı" 030/01 45.2703, 23.01.1959

⁶⁰ Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, Yaz 2009, s. 137.

⁶¹ "Meclis Görüşmelerinin Neşri Yasak Edildi", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1960

erken bir seçim olduğunu dile getirmiştir.⁶² Feyzioğlu'nun takririne karşı DP'li vekiller sert sözler sarf etmiş olsalar da aslında benzeri tartışmalar aynı tarihli DP grubunun toplantısında da yaşanmıştır. Doksan DP'li milletvekili son gelişmeleri tartışmak üzere Tahkikat Komisyonu'nun kaldırılması, erken seçime gidilmesi ve ordudaki kaynamanın araştırılmasını talep etmişlerdir.⁶³ Öte yandan Menderes, grup toplantısında bunların konuşulmasının uygun olmayacağını belirtmiştir ve sonrasında yaşananları Rıfık Salim Burçak şu şekilde ifade etmektedir:

*“Başbakan çıktı en son. Yorgun ve asabiydi çünkü gruba -Burada bugün konuşmoyalım, sakıncalıdır.- dediği halde grup ısrar ediyor konuşmakta... Bu haleti ruhiye içerisinde çıktı - Parti lideriniz olarak teessüf ederim.- dedi.”*⁶⁴

Bu konuşma Menderes'in DP grubuyla yaptığı son konuşma olmuştur ve Menderes ertesi gün yapılacak olan açılışa katılmak üzere Eskişehir'e intikal etmiştir. Kendisi Eskişehir'de olduğu sırada gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile on yıllık DP iktidarı sona ermiştir.

Sonuç

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş son derece sancılı bir dönem olmuştur. Dışsal ve içsel dinamiklerin etkisiyle cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra bu fayda doğrultusunda başlayan siyasal çalışmalar DP'ye kadar kısa süreli başarısız denemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1946'da DP'nin kurulmasıyla beraber Türkiye ilk kez gerçek anlamda bir muhalefet partisiyle tanışmıştır. 1950'de DP ile CHP'nin iktidar-muhalefet rollerini değiştirmesiyle beraber Türkiye'de siyasal açıdan daha önce tecrübe edilmemiş bir konjonktür ortaya çıkmıştır. Kurulduğu ilk günden askeri darbeye kadar geçen süreç içerisinde DP daima çok sesli bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. DP' içerisinde parti içi demokrasinin - ilerleyen dönemler dönemlerde parti içi muhalefetin- bu kadar canlı kalması iki farklı sebebe bağlanabilir. Öncelikli olarak DP üst yöneticilerinin çok büyük bir kısmının CHP geleneği içerisinde çıkmasına bağlı olarak DP çizgisi kırılma noktası olarak nitelendirilebileceğimiz hadiselerde zaman zaman CHP çizgisiyle kesişmiştir. Ezan dilinin serbest bırakılmasına yönelik yapılan tartışmalar bu durumun en açık örneği niteliğindedir. İkinci olarak etik ve parti içi haysiyetin korunmasına yönelik yapılan düzenlemeler DP'nin muhalefet döneminden iktidar dönemine kadar parti içi dengeler açısından en önemli konuların başında gelmiştir. Parti içi haysiyetin korunmasına yönelik yapılan ilgili düzenlemelere bakıldığı zaman DP'nin bu hususu şu şekilde düzenlediği görülmektedir:

*“Her üye parti tüzük ve programına veya parti içi edep ve tesanüte aykırı hareket eden üye hakkında harekete geçerek yönetim kurulu nezdinde müracaatta bulunmak mecburiyetindedir. Bu yalnız kendi ocağı üyeleri ile sınırlı değildir. Başka ocaklara da kayıtlı üyeler, yöneticiler ve hatta genel başkan hakkında bile haysiyet divanı soruşturması açtırmaya yetkilidir.”*⁶⁵

Bu madde ile birlikte DP içerisinde etik konularında son derece önemli bir kontrol mekanizmasının işletildiği görülmektedir. Özellikle 6-7 Eylül Olayları, İspat Hakkı Tartışmaları ve hatta Tahkikat Komisyonu'na ilişkin yapılan parti içi muhalefet söylemleri DP içerisinde partinin kuruluş prensipleri, kuruluş nedenleri ve partinin sahip olduğu değerlerden bir sapma olarak görülmüştür.

⁶² MGKTA: 69.İnikat, 11/3, 25 Mayıs 1960

⁶³ Birand, vd., age, s.182.

⁶⁴ Age.

⁶⁵ Baside İcra, Demirkırat Alfabeti, Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara 1992, s.64.

Kuruluş yıllarından iktidar partisi oluşuna kadar geçen süre içerisinde DP içerisindeki muhalefeti siyasal bir parti kimliği oluşumu sancıları olarak nitelendirmek doğru olacaktır. Bu dönemki tartışmaların temelinde parti liderine biat, demokratik teamüllerin ve muhalefet mekanizmasının ne şekilde işletileceği ve laiklik ilkesinin sınırlarının neler olduğu soruları yatmaktadır. DP'nin iktidar partisi olmasının akabinde muhalefet dönemine ilişkin yapılan tartışmaların olgunlaştığı ve partinin kendine has bir siyasal çizgi oturttuğu görülmektedir. İktidar partisi konumundaki DP'nin parti içi muhalefetine bakıldığı zaman da bu sefer yaşanan tartışmaların iktidar gücünün kullanımına ve demokrasinin işletilmesine ilişkin yapılan tartışmalar olduğu gözlemlenmektedir. Son tahlilde, Türkiye'deki çok partili hayata geçiş ve çok partili hayatın devam ettirilmesindeki temel tartışmaların aslında demokratik rejimin sınırlarının belirlenmesine ve cumhuriyet rejiminin değerlerini korumaya yönelik partiler arası ve parti içi tartışmalar olduğu görülmektedir.

Kaynakça

A) Kitaplar ve Makaleler

- AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, Baha, İstanbul 1967
- APUHAN, Recep Şükrü, 27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemeleri'ne Adnan Menderes, Timaş, İstanbul, 2007
- BABAOĞLU, Resul, "6/7 Eylül Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Deneme", *International Journal of Social Science*, C. 6, S. 2, Şubat 2013, s.1351.
- BİLGE, Muhiddin, "Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.15, S. 3, Aralık 2011, s. 52-53.
- BOZDAĞ, İsmet, *Darağacında Bir Başbakan Menderes*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004
- BİRAND, Mehmet Ali vd., *Demirkırat*, Can Yayınları, İstanbul 2016
- BULUT, Sedef,, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, Yaz 2009, s.137.
- BURÇAK, Rıfki Salim, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991
- ÇAKMAK, Diren, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Akademik Bakış*, C.2, S.3, Kış 2008, s.153-154.
- DEMİR, Şerif, *Düello*, Timaş, İstanbul, 2011
- DEMİR, Şerif, "Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve Demokrat Parti Hükümeti'nin Kurulması", *International Journal of History*, C.4, S.2, Ağustos 2012, s.126
- EŞEL, Gökhan, "Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 29, Bahar 2011, s.146.
- ERKMEN, Hayrettin, "Yurtta Olup Bitenler", *Akis*, 31 Temmuz 1954, s.7.
- HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğubatu Yayınları, İstanbul 2006
- HÜR, Ayşe, *İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)*, Profil, İstanbul, 2015
- İCRA, Baside, *Demirkırat Alfabesi*, Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara 1992

- İNCE, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.13, Güz 2006, s.62.
- KUBİLAY, Çağla, “Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları”, *İletişim Araştırmaları*, C.12, S.1, 2014, s.12
- ÖYMEN, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014
- SAKAL, Fahri, “Tek Parti Döneminde CHP Propaganda Anlayışından Propaganda ve Yayın Bürosu’nun Kuruluşuna”, *Studies of the Ottoman Domain*, C.7, S.13, 2017, s.3
- SAROL, Mükerrrem ve BOZDAĞ, İsmet, *100.Yaşında Celal Bayar’a Armağan*, Tercüman, İstanbul 1982
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Siyasal Etkileri ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, C.2, S.16, 2012, s.90.
- TEKSOY, Gülizar Beril Teksoy, “Grup Toplantı Tutanaklarında Demokrat Parti”, *Kebikeç*, S.36, 2013, s. 221.
- YAŞAR, Beril, “Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y.7, S.18., Haziran 2014, s. 506.
- YILMAZ, Ensar, “1954 Seçimleri’nin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları”, *E-Journal of New World Sciences Academy*, C.5, S.4, 2010, s.549

B) Gazeteler ve Meclis Tutanakları

- “Demokrat Partisinde Tasfiye Hazırlıkları”, *Akşam*. 9 Mart 1948.
- “Dörtlül Takrir Dolayısıyla Açılan Münakaşa”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1949
- “D. Parti Genel Kurulu ile Parti Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf Şiddetleniyor”, *Akşam*. 12 Mart 1948.
- “Ezana Ait Tasarı Dün Kanunlaştı”, *Zafer*. 17 Haziran 1950.
- “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*. 17 Mart 1954.
- “Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğratıldı”, *İstanbul Ekspres*. 6 Eylül 1955.
- “Üç General İşten El Çektirildi”, *Akşam*. 10 Eylül 1955.
- “Dahiliye Vekili İstifa Etti”, *Akşam*. 11 Eylül 1955.
- “F.L. Karaosmanoğlunun Menderese Mektubu”, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1955
- “Hariciye Vekaletine E. Menderes Vekalet Edecek”, *Milliyet*. 21 Haziran 1956.
- “Şemi Ergin İstifa Etti”, *Milliyet*. 20 Ocak 1958.
- “Meclis Görüşmelerinin Neşri Yasak Edildi”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1960
- MGKTA:80. İnikat, 7/1, 12 Eylül 1955
- MGKTA: 69. İnikat, 11/3, 25 Mayıs 1960

C) Arşiv Belgeleri

BCA: “*Ezan Konusu Hakkında Urfa Eski Milletvekili Refet Ülgen’in Cumhurbaşkanına Gönderdiği Yazı.*”

BCA: “*Arapça Ezan Kamet Okuyanlar Hakkında Uygulanan Cezai Hükümlerin Kaldırıldığı.*”

BCA: “*Demokrat Parti Beykoz İlçe Başkanı Mehmet Çolakoğlu’nun İstifası Hakkında.*”

BCA, “*Tire Demokrat Parti Ocak Kongresi Başkanı Hüseyin Yorgancı’nın Protesto Telgrafı.*”

BCA, “*Demokrat Parti Milletvekili Said Bilgiç’in Adnan Menderes’e Mektubu.*”

BCA, “*Demokrat Parti’ye Muhalif Partilerden Yapılan İltihaklar Sebebiyle Başbakan Adnan Menderes’in İl Başkanlarına Telgrafı.*”

BCA, “*6-7 Eylül Olayları: Yüksek Adalet Divanı Duruşma Tutanakları*”